

Een terp met een nest en een tuin en een beeld en een feest en een boom ... en de boom stond op de ...

Ghislain Verstraete

8/03/2009

Ik zit samen met de conservator en de verantwoordelijke van de publiekswerking van het Middelheimmuseum. We praten na over ‘nesten’ en andere initiatieven op het Kiel waarin zij betrokken zijn. Het museum wil een breder publiek aanspreken en zich beter verankeren in de omliggende wijken. Zij hebben boeiende partners gevonden op het Kiel en samen werken ze projecten uit. Ik moet daar iets over schrijven, een sfeerbeeld schetsen en wat duiding geven. Ik vraag of zij zich herkennen in een metafoor. Een beeld dat ik meekreeg tijdens een reis naar San Francisco. Deze stad vertoont enige gelijkennis met Antwerpen: het is ook een havenstad, middelgroot maar geen miljoen inwoners, zeer divers in de bevolking, veel kunstenaars en boeiende musea, een mooie stad.

Een terp met drie zijden

In San Francisco loopt een ‘artist-in-residence’ programma. Ieder trimester krijgen vier artiesten de kans om gedurende enkele maanden creatief te werken. Ze ontvangen via het stadsbestuur een loon, een kunststudio, ondersteuning en onbeperkte toegang tot alle materiaal van het stedelijke recyclagebedrijf. Dit bedrijf verwerkt huisvuil en afgedankt materiaal op een ecologisch verantwoorde wijze. Men spreekt doelbewust niet over ‘trash-art’ maar gewoon over KUNST. De kunstwerken worden tijdelijk tentoongesteld in een eigen galerij of permanent op één zijde van de omliggende heuvel, een ‘terp’ die ooit een stort was. Daar staan de grotere sculpturen. Het is een beeldentuin die inspirerend werkt want op een andere zijde zijn personeelsleden op eigen initiatief gestart met een expositie. Het is hun parallelle permanente openlucht tentoonstelling waar zij hun selectie van boeiende vormen uitstallen: een drie meters hoog ijsje, een reusachtig beeld van een tijger, een compositie van tientallen speelgoedvrachtwagens, schroot in een interessante vorm, gevonden heiligenbeelden en ander uitdagend materiaal. De huisvuilophalers, de chauffeurs, de technici zijn alert geworden voor schoonheid en geven artistieke waarde aan wat ze op hun ronde vinden. Ze observeren, keuren, bewerken, ... en stellen tentoon. Er is nog een derde zijde aan de terp die grenst aan ‘Little Hollywood’, een wijk van vergane glorie waar ooit beroemde filmsterren feestjes bouwden. Deze zijde wordt netjes gehouden door een sociaal tewerkstellingsproject in het

kader van het 'activeringsbeleid'. Er is een mooi onderhouden grasveld met wat bloemen en struiken. Hier en daar een rotsje. Dit straalt rust uit en maakt het uitzicht voor de buurtbewoners proper.

Is de werking van het Middelheimmuseum ook een terp met drie zijden? De conservator is niet onmiddellijk overtuigd en moet hierover nadenken. *'Een terp? Wat heb jij alweer bezocht op het Kiel en in het museum?'*

Appartementsblokken op poten.

Zij wonen op de twaalfde verdieping, een hoekappartement, met een fantastisch zicht op Antwerpen. Hij draagt een shirt met de afbeelding van een Navajozandtekening, zij is kunstenares en heeft pretoogjes. Er hangen kunstwerken aan de muren en er ligt ook een pak onder de vleugelpiano, werken van haar vader zaliger. Prachtige kleuren en surrealistische thema's. We kijken samen door de ramen. We zien 'het nest' van boven. Ik krijg een les in de plaatselijke geschiedenis: over een karthuizerklooster dat hier ooit stond, over de befaamde schilder Quinten Metsijs die in de buurt rondging en grafzerken die verplaatst werden. Het is een feeërieke ochtend. Alles is bedekt met een fijn laagje sneeuw. Antwerpen ziet er prachtig uit.

'Als kind dacht ik al, ik wil hier wonen! Zelfs Bob Van Reeth passeerde als jonge gast door de wijk en zei ik wil zo bouwen!' 'Het was prachtig wonen en onze kinderen hebben hier een mooie jeugd gehad. Vroeger was op het binnenplein een zandbak en een bad. Het zand lag wel overal rond maar de mensen zaten samen op de banken. Er waren veel jonge gezinnen en kinderen ... Maar toen kwam 'Vlarem II' en de speeltuigen en het zand moesten allemaal weg het was niet proper en veilig genoeg. Er moest zuiver water zijn en geen besmettingsgevaar!' 'Er is veel veranderd. Mensen verzuren. Vroeger speelde ik op mijn vleugel, boven speelde ook iemand piano er was er zelfs een onder ons met een drumstel. Die had ook zes kinderen en maar drie slaapkamers. En dat ging! Nu is alles doodstil. 'Kinderen hoor je niet meer!' Er is hier wel nog een Tunesische mevrouw met twee kinderen. Daar hebben we een zeer goed contact mee. 'Zie je hoe mooi die appartementen zijn gebouwd en met oog voor detail zijn afgewerkt. Wij zijn dankbaar dat we hier kunnen wonen.'

De appartementsblokken staan op poten! Ik heb dit onlangs nog eens gezien. In Firminy (Frankrijk) staan vier gebouwen die ontworpen werden door Le Corbusier. De burgemeester wilde zijn kleine stad nieuw leven inblazen en liet de architect een kerk, een cultuurcentrum, een sportstadion en de 'Unité d'habitation' als groot woongebouw ontwerpen. De omgeving van de Nova en de Tir lijken op dit stadje en ik ben onder de indruk

van de boeiende architectuur. Braem, de plaatselijke architect, liep in de jaren dertig stage bij **Le Corbusier**. *‘Hij werd beschouwd als de belangrijkste vertegenwoordiger van de moderne architectuur en stedenbouw in België. Dit vanwege zijn markante ontwerpen van gebouwen, maar ook vanwege de ideologische standpunten en stellingnamen waarmee hij zijn praktijk voortdurend heeft begeleid...Braem gaf in zijn architectuur uitdrukking aan zijn sociaal geëngageerde levensvisie : hij wou via architectuur en stedenbouw mee vorm geven aan heel het maatschappelijk gebeuren en niet alleen aan de gebouwde omgeving.’* Het Middelheimmuseum heeft Braem met een tentoonstelling herdacht.

Een ‘nest’ op het gras. Verboden te betreden op straffe van boete?

De huisvestingsmaatschappij was direct akkoord met dit project maar de bewoners waren veel wantrouwiger. *‘Wie zal daar allemaal inkruipen? Men mag toch niet op dit gras lopen! Maken we het plein hiermee niet kapot?’* Maar het bestuur dacht alvast er zal toch iets gebeuren! *‘Het onaangeroerde gras stond symbool voor geen overlast. Enkele buurtbewoners zagen hier nauw op toe. Ze riepen of floten de betreders tot de orde’.*

‘Het is het nest van allemaal, allochtoon en autochtoon. Ik werkte daaraan en de jongeren moeten het respecteren. Geen voetbal in het nest en niet beklimmen’. Er is een sfeer van bescherming rond het nest, het is een nieuw symbool. Het overstijgt de dagelijkse realiteit: het is kunst! *‘Het nest wordt aanvaard. Er wordt weinig over gepraat maar het geeft ook geen overlast er wordt niet onnozel gedaan of dom gespeeld . Er is geen vandalisme dus het wordt gerespecteerd.’* Het nest bouwen was fysiek zwaar. Niet iedereen kon meedoen maar veel mensen kwamen kijken naar de vorderingen en moedigden de werkers aan. Er was ook een zeer goed contact met de artiesten. Ook veel kinderen en scholen kwamen meewerken. *‘Duizend mensen hielpen bij het bouwen!’*

Op het internet heet het dat *‘Nesten, een project [is] van de kunstenaar Andreas Hetfeld met medewerking van Suus Baltussen, [...] [met] als hoofddoel om met een zo breed mogelijke groep bewoners te werken rond beeldtaal. Elementen van wonen op het Kiel maken de verbinding met het werk van beeldende kunstenaars. Bij deze interactieve manier van werken staan zowel beeldtaal als sociale cohesie centraal. Uitgangspunt was het laten ontstaan (bouwen van) een nest op een openbare plaats tussen de sociale woonblokken van ‘het Kiel’. Het nest is een levend en groeiend object met een diameter van 9 meter en een hoogte van 4,5 meter. De buitenkant van het nest wordt opgetrokken uit wilgentakken die deels in de grond verankerd worden. De binnenkant wordt bekleed met mossen en andere zachte natuurlijke materialen.’*

Het concept voor het Nest is een groeiend nest. In de zomer moet men het nest water geven en dan groeit het. Peters en meters zorgen hiervoor.

Er staat een plakkaat bij het nest met ondermeer volgende boodschap: Je kan het grasveld betreden om het kunstwerk te bekijken, Peters en Meters uit de buurt houden mee toezicht en onderhouden vrijwillig het Nest, rustige activiteiten (programmering) kunnen plaatsvinden op het grasveld rond het Nest, enkel in samenspraak met Nova, houd rekening met de burens, veroorzaak geen overlast, laat geen afval achter, wees zorgzaam met de banken, het grasveld en het Nest.

Mohammed een ‘taliban’ in het nest.

Hij is ‘de’ voetbaltrainer van het straatvoetbal voor jong en oud op de parking van den Beerschot. Hij is door iedereen gekend en wordt geapprecieerd. *‘Ik lijk op een taliban met mijn baardje en daar ben ik fier op. Mohamed, met één m in het midden hé, anders is het iemand anders!’* Hij had de kegeltjes zien staan op het grasveld en dacht wat zal er hier gebeuren? Hij was uitgenodigd op een vergadering om 19u30 en het had waarschijnlijk iets te maken met de wijk. Voetbal?

‘Met vier zijn we begonnen: de kunstenaars en ik en nog iemand. Mensen vroegen zich af wat ik daar deed. Werd hij betaald door de moskee? Met vier begonnen en er zijn er wel duizend komen helpen! Iedereen heeft zijn best gedaan. Ook de scholen. En ook mijn vrouw! In het begin zei ze ‘Jij altijd met dat nest!’ Later is ze wel komen kijken. We hebben zelfs samen gegeten in dat nest. Ik zag dat één iemand altijd dezelfde boterhammen meebracht met kaas. Ik zei: Ik breng wel iets mee! Ik kocht Marokkaanse snacks om hen te trakteren. Mijn vrouw maakte zelfs couscous, we zetten twee tafels in het nest en aten samen.’

En dan was er feest. Het nest werd door de kunstenaars overgedragen aan de buurt en de voorzitter van de bewonersraad. Nooit gezien, tweeduizend mensen: allochtoon, autochtoon, jong, oud, ...allen zaten naast elkaar. Er stonden tafeltjes en standen. Er was de burgemeester, de pers, de conservator, het netwerk van organisaties ...Het was een gekleurd feest. Iedereen praat over dit feest dat blijkbaar diepe indruk heeft gemaakt. *‘Maar er zijn misschien ook wel mensen die spijt hebben dat er iets gebeurt!’*

De Pierenbergstraat en de Javellekes

Ik had hun naam verkeerd begrepen. Tot ik hun naamkaartje kreeg. De lentepoets van de ‘op signoren’ had hen in gang gezet. Ik ben van over het water en schaam mij een beetje omdat ik niet weet wat dit is. Ik zocht dit even op en vond in de volksverhalenbank dat in

Antwerpen vroeger 'comedianenwedstrijden' werden gehouden die altijd door Mechelen werden gewonnen. *Op een dag vonden de Antwerpenaars iemand die de Mechelaars kon verslaan. Van die man werd een beeltenis gemaakt. De Mechelaars zijn de pop in Antwerpen gaan stelen en zijn ermee over de Schelde gezwommen. In Mechelen gooide men de pop omhoog met de woorden: "Op Sinjoor".*

De Javellekes zijn buurvrouwen uit de Pierenbergstraat. Ze zetten bloembakken buiten om hun straat te versieren en er een mooi hoekje van te maken en dit werd steeds meer uitgebreid naar versiering van de bomen en de gevels. *'En toen kwamen allochtonen en het werd anders. We zijn hier blijven wonen omdat we goed samenwonen. En we dachten we gaan onze kop niet laten hangen.'* Het eindigde met feesten en thematische evenementen: winterfeest, lentepoets, herfstpoets, halloween, Valentijntje of beter de week van de vriendschap, pasen, ... Ze tonen wat ze allemaal gemaakt hebben en tonen een fotoboek. Het zijn gezellige madammen boordevol energie. *'We gebruiken ook recyclage materiaal en onze mannen moeten helpen. Wij zeggen wat ze moeten doen en zij voeren het uit! Omdat we dit doen houden we het vol.'* Ze krijgen ook veel positieve reacties. *'Mensen komen kijken en nemen foto's met hun kinderen, en ja ook de allochtonen. Er wordt wat gebabbeld, men is vriendelijk. En toen kwam Helmut Lotti en de televisie en ook de burgemeester...'*

Beerschot 4 ever!

Wij ontmoeten haar in een café met biljart. Boven het biljard een vlag met daarop 'Purple White Army'. Den Beerschot is belangrijk voor de wijk. *'Ik heb gehuild toen we de laatste match voor de fusie hebben gespeeld. En ik was zeker niet de enige. Den Beerschot zonder Ekeren! Maar ja, we kunnen niet terug.'* Het is opvallend dat het café op een doordeweekse dag goed vol zit.

Zij was lang vrijwilligster geweest in de Nova. Dit is een cultureel ontmoetingscentrum op het Kiel met een uitgebreid programma. Men biedt cultuurcafés aan op donderdagavond. *Op andere dagen zijn er cursussen en concerten, toneelvoorstellingen of comedy. Maar ook buurtmaaltijden, thé dansants, workshops koken, tai chi, yoga en oriëntaalse dans.* Ze heeft zich sterk geëngageerd maar kreeg niet steeds het respect en de erkenning die ze verdiende. Ze heeft haar engagement tijdelijk verminderd. Ze maakte ook nestkastjes samen met haar moeder. Het zijn prachtige en amusante werkjes. Driehonderd pakketten werden voor één euro ter beschikking gesteld van de bewoners. Meer dan honderdvijftig gemaakte nestkastjes werden in de Nova tentoon gesteld.

Ze werkte ook mee aan het Nest en bezocht het Middelheimmuseum met de bus. Ze leerde er kunst kennen en appreciëren. Het verjaardagsfeestje van haar kind organiseerde ze in het museum. *‘Ze konden er spelen tussen de kunst, de beelden van Mc Carthy. Dat verwacht je niet van een museum. Let wel sommige dingen vind ik mooi maar bij andere vraag ik mij af is dat nu kunst?’*

Zij is geboren en opgegroeid op het Kiel en kent er vele mensen. Het is veranderd! Er is meer criminaliteit en ook veel meer allochtonen. *‘Pas op ik weet dat we daar moeten leren mee omgaan. Maar dit is niet gemakkelijk. Mijn kinderen werden afgerammeld op het pleintje, zomaar. Wat denk je ervan als kinderen door andere kinderen bedreigd worden en moeten betalen om op een speelpleintje te spelen?’*

Naast de vele mooie verhalen hoorden we dus ook klachten, ergernissen en problemen. Er wordt op straat wel eens iets gestolen van oudere bewoners, bij volle maan gedragen mensen zich toch bizar, jongeren spelen graag kat en muis met de bewoners, pleintjes worden bezet door rondhangende jongeren, er is teveel lawaai, ... Het Kiel maakt deel uit van de stad!

Veel mensen wonen, werken, ontspannen, spelen, doorkruisen de stad en die hedendaagse stad is anders dan pakweg vijftig jaar geleden. De stad is heterogeen en niet alle mensen kennen elkaar. Er is meer anonimiteit en niet iedereen praat of groet. Dit gaat soms gepaard met meer vrijheid maar ook met minder vertrouwdheid en veiligheid. Gemengde wijken zijn daarbij niet noodzakelijk wijken waar meer verdraagzaamheid en contact is. Ruth Soenen, een antropologe die onderzoek doet in de wijk, is niet negatief en zegt in een interview het volgende: *‘We zijn socialer dan we zelf denken. Kleine, vluchtige contacten in winkels en bij de tramhalte zijn de olie van ons samenleven. Ze scheppen vertrouwen en zorgen ervoor dat de stad leefbaar blijft.’*

Netwerken

Organisaties willen bijdragen tot ‘goed leven’ op het Kiel en zo ontstond een netwerk. Middelheimmuseum, Nova, De Veerman, Samenlevingsopbouw en Stad Antwerpen werden partners. Ik hoor ook dat scholen, buurtwerkingen, bewonersraad, vzw Recht-Op, buurtsport, de hogeschool... een belangrijke bijdrage leveren. Veel volk en een aanvoelbare positieve dynamiek! De initiatiefnemers spraken samen iedereen in de buurt aan om mee te bouwen aan het nest. Dit gebeurde via de lokale netwerken en via een uitgewerkte promotiecampagne in de wijk.

Niet iedere organisatie legt daarbij dezelfde accenten of streeft dezelfde doelstelling na. Dit hoeft waarschijnlijk ook niet. Verschillende perspectieven zijn mogelijk. Voor de een is kunst centraal en voor de andere eerder gemeenschapsvorming en samenlevingsopbouw. De een is meer begaan met kansen een ander eerder met het oplossen van problemen. Bewonersinitiatieven moeten bovenal ondersteund worden of volstaat participatie? Hoe werken professionelen en vrijwilligers samen en wat met de wederzijdse waardering? Allerlei vragen zijn in het netwerk aan de orde. Wanneer we samen zitten voel ik wel de gedrevenheid en de hechte banden die werden gesmeed. Er is wederzijdse appreciatie van onderscheiden rollen.

Over kunst in de stad

Ik wil duidelijker weten wat een museum drijft om zich te engageren met de plaatselijke gemeenschap en hoe kunst daarin een rol krijgt. Ik praatte daarover met de conservator en met een medewerker van de Veerman. *‘Laten we er van uitgaan dat er in de laatste jaren veel is gebeurd in de kunst. Kunst kreeg een nieuwe plaats in nieuwe contexten, kunst is uit de musea gebroken. Cobra bracht kindertekeningen binnen in de kunst, Andy Warhal maakte plaats voor alledaagse beelden, kunst werd ook performance in de openbare ruimte, etc . Men stapte ook af van het vakmanschap...’* Dit is een van de redenen waarom men bewust met SPIA, een vakschool waar technisch vakmanschap nog een centrale positie heeft, samenwerkt. Kunst en technisch vakmanschap ontmoeten elkaar opnieuw. *‘Er is een overlopend veld tussen kunst en vakmanschap.’*

‘De kernopdracht van ons museum heeft te maken met kwalitatieve kunst en is dubbel. Enerzijds moeten kunstwerken getoond en bewaard worden en we kiezen hier in ons aankoopbeleid onomwonden voor werk van internationaal erkende kunstenaars. Anderzijds moeten we creatie stimuleren en hiertoe opdrachten plaatsen. Niet alle creatie moet permanent bewaard worden! Ik denk hierbij aan een opdracht aan Jessica Stockholden die een monumentaal tijdelijk werk bouwde in de context van de publieke ruimte in Antwerpen. Ook aan jonge kunstenaars geven we kansen door ondermeer ruimte ter beschikking te stellen.’

Daarnaast heb je de wereldwijde groei en opkomst van community-art. Kunst wordt gemaakt door de gemeenschap. *‘Deze kunstpraktijk zou in de verenigde staten ontwikkeld zijn vanuit de burgerrechtbeweging. Zowat alle kunstvormen, zowel beeldende als podiumkunsten, maken er deel van uit. De beweging is ook gebonden aan transformaties in de grootsteden (migraties, gentrificatie, urbanisatie, globalisering, ...)*

Er komen ook nieuwe budgetten vrij waardoor het ook economisch interessant wordt om in community-art te stappen. Is dit allemaal kunst? Vervult de kunst daar een maatschappelijke rol? Of heeft het eerder te maken met die budgetten en opdrachtgevers:

huisvestingsmaatschappijen, politici, architecten en overheden, ... Wordt kunst sociaal werk? *‘Creatief bezig zijn kan helpen. Het kan schotten wegnemen. Omdat het over kunst gaat mag men toch op het gras lopen! Kunstenaar zijn biedt een vrijplaats waar men dingen kan zeggen en doen en schrijven. Zelfs een journalist mag vaak veel minder. Wij passen daarom geen censuur toe in onze keuze van kunst. Er zijn best geen taboes in de kunst.’*

Er is ook nog street-art. *‘Hier gebruiken kunstenaars de openbare ruimte als drager, als canvas, voor hun kunstprojecten. De finaliteit is niet in eerste instantie om de communiteit te ontwikkelen. Kunst maken en interacties uitlokken staan bovenaan de agenda. Het product blijft belangrijk naast en zelfs boven het proces. Alleen komt dit product los van de klassieke museale ruimte en krijgt de stedelijke omgeving en haar periferie een meer open en onvoorspelbaar karakter’.*

Antwerpen – San Francisco en terug

‘Bij nader toezien erken ik je metafoor van een terp met drie zijden!’ zegt de conservator. *‘Ik herken hem zelf op twee manieren. In eerste instantie zijn wij een museum dat kiest voor kwalitatieve kunst. We stellen die tentoon in ons park. Daarnaast stimuleren wij ook jonge kunstenaars en zijn we geboeid door die projecten die de publieke ruimte als drager kiezen. Wij zijn tenslotte ook via onze netwerken betrokken op community-art. Ja, drie facetten van een terp.’*

Hij denkt ook aan ‘den Bell’ waar tweeduizend medewerkers van de stad en het OCMW intrekken. Dit is ook een semi-publieke ruimte waar kunst en creativiteit aan de orde zijn. *‘Ik zie drie facetten die aandacht kunnen krijgen. Het eerste facet betreft een werk van Hans Op de Beeck dat, binnen het kader van de één procent regel bij bouwwerken, werd gekozen als officieel kunstwerk. Een commissie onderzocht, debatteerde en koos tijdens een lang proces. Middelheimmuseum was hierbij betrokken als expert en stadsdienst. Het tweede facet is dat de vergaderzalen ook wel zullen gedecoreerd worden en dat hier ook kunstwerken zullen worden gebruikt. Maar dit zal anders tot stand komen niet met een commissie of dergelijke. En tenslotte zullen mensen ook hun bureau versieren en daar hangen ze misschien foto’s en tekeningen van hun kinderen of een eigen creatief werk. Alle facetten zijn belangrijk maar het museum richt zich vooral op het eerste. Onze hoofdprijs is op dit facet te waken over de kwaliteit van het kunstwerk.’* Het is belangrijk dat wij een stadsmuseum zijn! Wij

hebben hierdoor een bemiddelende rol en een verbindende opdracht tussen verschillende besturen, organisaties en verschillende aspecten. Wij kunnen mensen samenbrengen. Wij kunnen facetten met elkaar verbinden!

Ik vraag achteraf aan de verantwoordelijke voor de publiekswerking: *‘ Ben je tevreden met dit gesprek? ’*. Ze zegt: *‘ Oh ja, dit project heeft toch veel in beweging gezet en dat voel je in dit gesprek! ’*. Ik denk ook aan de voorzitter van de bewonersraad, een wijze vrouw, die zei: *‘ Ik denk dat jullie daar soms naïef over doen! Jullie zijn altijd enthousiast en denken dat het door die initiatieven wel allemaal in orde komt en zelf dat mensen voor elk initiatief ‘ Joepie! ’ zullen roepen. ’*

Verschillende facetten van de terp?